

BOSHLANG'ICH SINFLAR ONA TILI DARSLARIDA OT SO'Z TURKUMI VA UNI O'QITISH METODIKASI

*Orazbayeva Venera Jangabay qizi
Shabatova Rabiqa Janasbay-qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat
pedagogika Institutining "Boshlang'ich
ta'lim" yo'nalishi 3-kurs talabalari
Salieva Aygul Quatbay qizi
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat
pedagogika Institutining "Boshlang'ich
ta'lim" yo'nalishi 4-kurs talabasi
Qoraqolpog'iston, Nukus*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ot so'z turkumi haqida tushunchalar, bilim bilan birgalikda tarbiya berish, boshlang'ich sinflarda ot so'z turkumini o'qitish metodikasi, har xil didaktik o'yin metodikalarini qo'llash, o'quvchilar bilan guruhlarda ishlash va ularga jamoa bo'lib ishlashni o'rgatish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: So'z turkumlari, ot, metod, didaktik o'yin metodi, ta'lim va tarbiya, guruh, birga ishlash

Yorug' kelajagimizni yaratishda xalqimiz, albatta, yoshlarga, o'sib kelayotgan avlodlarga suyanadi. Shu sababdan ham ta'lim tizimimizda katta yangilanishlar, o'zgartirishlar olib borilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2022-yil 28-yanvar kuni maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan videoselektor yig'ilishida ta'kidlab o'tganidek:

“Ta'lim-tarbiya — kelajak, hayot-mamot masalasi. Shu bois, bu sohadagi islohotlarni kechiktirishga haqqimiz yo'q. Qanchalik murakkab bo'lmasin, maktab ta'limida poydevorni bugundan mustahkam qo'yishimiz kerak.”

Shuning uchun ham ta'lim-tarbiya sohasi isloh qilishni poydevordan, ya'ni boshlang'ich sinflardan boshlashimiz lozim. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflar ona tili darslarida ko'p duch kelinuvchi mavzu – mustaqil so'z turkumlaridan ot so'z turkumining o'qitilishiga to'xtalib o'tmoqchiman. O'quvchilarga boshlang'ich sinflarda juda yaxshi, mustahkam bilim va tarbiya berilsa bunday o'quvchilar ustozini ishonchini oqlaydigan etuk insonlar bo'lib voyaga yetadi. Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini yaxshi tashkillashtirish katta ahamyat kasb etadi. Unda o'tiladigan so'z turkumlarini va ularni hususiyatlarini o'quvchilar har xil didaktik o'yinlar, metodlar yordamida tushintirib borishlari kerak. So'z turkumlari ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi so'zlarning leksik-grammatik, morfologik va sintaktik belgilariga ko'ra turli guruhlariga ajratilishi, ya'ni so'z turkumlari haqidagi ilm hisoblanadi. Boshlang'ich

sinflar dasturi o'quvchilarni so'z turkumlari mustaqil va yordamchi so'z turkumlariga bo'linishi bilan maxsus tanishtirishni ko'zda tutmaydi, ammo o'qituvchi bolalarni so'z turkumlarining belgilari bilan amaliy tanishtiradi. So'z turkumlarini o'rganishdagi asosiy vazifa o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, lug'atini yangi ot, sifat, son, fe'llar bilan boyitish, o'quvchilar shu vaqtgacha foydalanib kelayotgan so'zlarning ma'nosini aniq tushunishiga erishish, bog'lanishli nutqda u yoki bu so'zdan o'rinli foydalanish malakasini o'stirish hisoblanadi. Bu vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun so'z turkumlarini o'rganish jarayonida sinonim, antonimlar ustida muntazam ish olib boriladi, o'quvchilar ko'p ma'noli so'zlar, ularning o'z va ko'chma ma'noda ishlatilishi bilan tanishtiriladi. Bunda ta'limni o'quvchilarning shaxsiy tajribalari, bevosita ko'rganlari, eshitganlari, kitobdan bilib olganlari bilan bog'lash muhim ahamiyatga ega bo'lib hisoblanadi.

Otni o'rganishda izchillik:

Otni o'rganishga tayyorlov bosqichi savod o'rgatish davriga to'g'ri keladi. Bu bosqichda o'quvchilar shaxs-narsalarni va ularning nomi bo'lgan so'zlarni farqlashga o'rganadilar, so'ning leksik ma'nosiga e'tibor ko'proq qaratiladi, ma'nolarini hisobga olgan holda so'zlar masalan qushlar, meva va sabzavotlar, kiyimlar va hokazolarni bildirgan otlarni guruhlash ko'nikmasi shakllantiriladi. So'zlarni leksik ma'nosi asosida guruhlash mashqlari otlarni taqqoslash, o'xshash tomonlarini aniqlash, abstraktlashtirish ko'nikmasini o'stiradi. Shunga qaramay, grammatik tushunchani shakllantirish uchun o'quvchilar so'zning aniq ma'nosini yetarli bilmaydilar, so'zning leksik ma'nosini bilish bilan birgalikda uning grammatik belgilarini ham o'zlashtirish zarur," – deya ta'kidlab o'tilgan bugungi kunda ona tili o'qitish metodika fanining asosiy adabiyoti hisoblanmish 2009-yilda nashr etilgan Qosimova va boshqalar ham muallifligidagi "Ona tili o'qitish metodikasi" kitobida.

"Ot" mavzusini o'rganish tizimi maqsadga yo'maltirilgan jarayon bo'lib, bunda shu so'z turkumining umumlashtirilgan ma'nosi va grammatik belgilari aniq izchillikda, bir-biri bilan ilmiy asoslangan bog'liqlikda o'rganiladi, shuningdek, otdan nutqda to'g'ri foydalanish va to'g'ri yozish malakasini shakllantirish maqsadida bajariladigan mashqlar asta murakkablashtira boriladi. Til hodisasi sifatida otning xususiyatlari, uni o'rganish vazifalari, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, har bir sinf uchun material hajmi, ularni o'rganish tartibi belgilangan. Boshlang'ch sinflarda otni o'rganish vazifalari quyidagilar:

- 1) "ot" haqidagi grammatik tushunchani shakllantirish va dastlabki tushinchalarni ham o'rgatish
- 2) kim? so'rog'iga javob bo'lgan (shaxs bildirgan) otlardan nima? so'rog'iga javob bo'lgan (narsa, hayvon, jonivor va boshqalarni bildirgan) otlarni farqlash ko'nikmasini hosil qilish;

- 3) kishilarning familiyasi, ismi, otasining ismi, hayvonlarga qo'yilgan nomlar va geografik nomlarni bosh harf bilan yozish ko'nikmasini shakllantirish;
- 4) otlarda son yani otning birlik va ko'likda qo'llanishi bilan tanishtirish;
- 5) otlarni egalik qo'shimchalari bilan to'g'ri qo'llash ko'nikmasini shakllantirish;
- 6) otlarning kelishiklar bilan turlanishi va kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqida tushincha va malaka hosil qilish;
- 7) o'quvchilar lug'atini yangi otlar bilan boyitish va ulardan nutqda aniq, o'rinli foydalanish malakasini o'stirish;
- 8) so'zlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirishni bilishni o'rgatish

Bu vazifalarning har biri alohida emas, balki bir-biri bilan o'zaro bog'liq holda o'rgatilib boriladi. Shu bilan birga, "Ot" mavzusini o'rganishning muayyan bosqichida bajarish lozim bo'lgan bir vazifani hal qilishga ko'proq ahamiyat beriladi. Masalan, 1,2-sinflarda so'z turkumi sifatida otning belgilari yani nimani bildirishi, so'roqlari o'rganiladi, 3- sinfda esa otga atama beriladi, birlik va ko'plikda qo'llanishini o'zlashtirishga ahamiyat beriladi. 4- sinfda otning egalik qo'shimchalari bilan qo'llanishi, kelishiklar bilan turlanishi va kelishik qo'shimchalarining yozilishini o'rganishga e'tibor qaratiladi. O'quvchilarning nutqi va tafakkurini o'stirish vazifasi esa mavzuni o'rganishning barcha bosqichlarida hal qilinadi. Grammatik materialni o'rganish va orfografik malaka hosil qilishning butun jarayoni o'quvchilar lug'atini boyitishga, bog'lanishli nutq malakalari va fikrlash qobiliyatlarini o'stirishga qaratiladi. So'z turkumi sifatida ot muayyan leksik ma'nolari va grammatik belgilari bilan ajralib turadi. Barcha otlarning umumiy leksik ma'nosi shaxs va narsani ifodalash hisoblanadi.

Ot:

- 1) Jonli mavjudotlar: kishi, qush, hayvon, asalari
- 2) Yer va osmonga oid narsalar: quyosh, yulduz, daryo, tog',
- 3) Voqealar yig'in, majlis, tabiat hodisalariga oid: shamol, bo'ron, yomg'ir, momaqaldiroq, belgi-xususiyat ahillik, kuchlilik, samimiyat, harakat-holat uyqu, sevinch, kurash
- 4) O'rin va vaqtga oid: qish, yoz, bahor, joy nomlarini bildiradi
- 5) O'simliklarga oid: paxta, beda, gul, singari so'zlarda qo'llaniladi.

Otlarning grammatik belgilari:

- a) otlar birlik va ko'plikda qo'llanadi,
- b) egalik qo'shimchalari bilan o'zgaradi,
- c) kelishiklar bilan turlanadi, gapda ko'proq ega, to'ldiruvchi, aniqlovchi,
- d) hol va kesim vazifasida keladi. Ot nutqda sifat, son, olmosh, fe'l bilan birika oladi.

Otning ma'nolari va grammatik belgilari murakkab, shuning uchun ham ot haqidagi bilim o'quvchilarda amaliy vazifalarni bajarish jarayonida asta shakllantira boriladi.

- Otlar oladigan qo'shimchalar haqida qanday ma'lumotlarni bilar edingiz?

- Ot oladigan qaysi qo'shimchalarni bilmas ekansiz? Ularni bilishni xohlaysizmi? Ko'rinib turibdiki, o'qituvchining savoli – o'quvchilar bilish qobiliyatlarini boshqarish vositasi. Savollar qaysi ma'oda yoki vaziyatda qo'llanishiga qarab, o'quvchilarni ilgarilab borishga, bilimlar sari intilishga undaydi, ularni fikrlash darajasini oshiradi. O'quvchilar “ Aqliy hujum” orqali fikrlarning qadr –qimmatini, umumiy tushunish va tasavvurni rivojlantirishga o'z hissasini qo'shishini anglab boradilar. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullardan biri “Klaster” usulidir. Klaster so'zi bog'lam ma'nosini bildiradi. Klasterlardan darsning anglash va fikrlar bosqichlarida foydalanish mumkin. Bu metod turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar tog'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilma. Bu metod mavzuning o'quvchilar tomonidan puxta o'zlashtirilishini ta'inlaydi. “ Klaster” va "baliq skleti" metodlaridan o'quvchilar bilan yakka tartibda ishlash va guruh-guruh bo'lib ishlashda foydalanish mumkin. Mazkur metodlar o'rganilayotgan til hodisasini umumlashtirish va ular o'rtasidagi aloqalarni topish imkoniyatini yaratadi. “Klaster” da sinf yozuv doskasiga yoki katta varaqqa kalit so'zlar, so'z birikmalari yoki gaplar yoziladi va kalit so'lar til hodisasining aloqadorligiga qarab bog'lab boriladi. Klaster tuzishda, agar u doska yoki katta varaqda sinf jamoasi bilan bajarilayotgan bo'lsa, barcha o'quvchilarning ishtirok etishi shart.

Bulardan tashqari "Ot so'z turkimini tez topish" o'yinini tashkillashtirish ham mumkin. Masalan: Avvalo o'quvchilarni kichik gurublarga ajratib olish lozim. Har bir guruh uchun varoqlarda beshtadan so'zlar yozilgan bo'lib ularni ichida ikki yoki hohishga qarab birnecha ot va boshqa so'z turkumlari berilgan bo'ladi. O'quvchilar so'zlarni topib belgilaydi so'ng o'rniga o'tirib navbatni sherigiga beradi. Qaysi jamoa birinchi bo'lsa va so'zlarni ham to'g'ri belgilagan bo'lsa shu guruh g'olib hisoblanadi va baholanadi. O'quvchilar bu o'yin metodi orqali chaqqonlikka, topqirlikka, ot so'z turkumiga oid so'zlarni boshqa so'z turkumlaridan ajratishga o'rgatiladi va albatta o'quvchilar jamoa bo'lib ishlashni o'rganib boradi.

Keyingi o'yin metodi "Archani bezash". Bu o'yinni dars paytida guruhlariga ajratgan holatta yoki uy vazifasini so'rashda qo'llash mumkin bo'lib hisoblanadi. Buning qog'ozga katta archa va uni bezaklari ham yasaladi. Bezaklarini taqmasdan ort qismiga "Ot" mavzusiga oid savollar yoziladi. O'quvchilar guruhlariga bo'linadi. Masalan uch guruh uchun uchta archa va o'yinchoqlari ortiga savol yozilgan qog'ozlar kerak bo'ladi. Har bir guruhdan bittada o'quvchi chiqib ketma-ketlikda savollarni o'qib javob beradilar. Kimda - kim savolga javob bera olmasa o'sha guruhni archasiga bezak yelimlanmaydi. O'yin so'ngida qaysi guruhni archasi chiroyli yasatilgan bo'lsa o'sha guruh g'olib deb topiladi va baholanadi. Bu o'yin orqali o'quvchilarni o'qishga bo'lgan qiziqishi va intilishi ortadi. O'quvchilar savollarga to'g'ri javob berishga harakat qiladi va mavzuni yaxshi o'zlashtiradi. Diqqati jamlanadi va eslab qolish qobiliati ham ortib boradi.

O'quvchi matndagi so'zlarning turkumlariga to'g'ri ajrata olsa, gap bo'laklarini aniqlashda ham qiynalmaydi. Demak, bu tahlil o'z-o'zidan sintaktik tahlil bilan bog'lanadi. So'z turkumlarining mohiyatiga to'la tushunmasdan turib, sintaktik tahlil vaqitida gapning bosh bo'laklari bilan grammatik munosabatga kirishmaydigan so'zlar yani bo'laklarni aniqlash mumkin emas. So'z turkumlari bo'yicha tahlil, so'z tarkibi bo'yicha o'tkaziladigan tahlil kabi, morfologik tahlilning bir ko'rinishi bo'lib, u maktab dasturidagi "So'z turkumlari" mavzusining masalalarini qamrab oladi.

Shunday qilib, boshlang'ich sinflarda ot yaxlit holda o'rganiladi va uni o'rganish o'quvchilar shu so'z turkumining belgilarini, vazifasini o'zlashtirishiga, shuningdek, ularda kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozish ko'nikmasini shakllantirishga qaratiladi. Kelajagimiz poydevori bo'lgan boshlang'ich sinf o'quvchilariga barcha darslarni yaxshi o'zlashtirib a'lo baholarga o'qishiga va albatta Yangi O'zbekistonni o'z qo'llari bilan yaratishga katta hissa qo'shishiga ishonch bildirib qolamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sh.Mirziyoyevning 2022-yil 28-yanvardagi maktab ta'limini rivojlantirish masalalari yuzasidan videoselektordagi nutqi.
2. Qosimova K. va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. - Toshkent, Noshir, 2009.-yil
3. Sog'lom avlod - O'zbekiston kelajagi, Toshkent, O'zbekiston Bolalar jamg'armasi nashri 2001-yil
4. To'raqulov X.A. Zamonaviy kompyuter tarmoqlari bo'yicha multimedialli elektron o'quv qo'llanma yaratish texnologiyasi Uzluksiz ta'lim 2011-yil
5. T.G'afforov va boshqalar Ona tili 1-sinf, Toshkent,Sharq".nashiryoti 2022-yil
6. K.Qosimova va boshqalar Ona tili 2-sinf,, T.:“Cho'lpon”, 2022-yil